

IUSTINIANUS EGYSÉGTÖREKVÉSEI EGYHÁZÜGYI TÉREN*

SÁRY PÁL

egyetemi docens (Miskolci Egyetem, ÁJK)

Iustinianus császár (527–565) általános egységtörekvéseinek szerves, s talán legfontosabb részét képezte a birodalom vallási egységének kialakítására irányuló határozott szándék, ami a pogányság végleges felszámolása mellett a kereszténységen belüli szakadások megszüntetését célozta. Az alábbiakban az egyház egységét előmozdító iustinianusi akciókat kívánjuk lényegre törően felvázolni, megvizsgálva egyúttal a lépések elvi alapjait s eredményeit is.

I. Elvi alapok

Iustinianus minden fontosabb politikai döntésének hátterében kimutatható a hellenisztikus eredetű birodalmi eszme.¹ Ezt az eszmét elsőként Nagy Sándor (Kr. e. 336–323) fogalmazta meg, amikor azt tűzte ki céljául, hogy az egész földkerekséget meghódítja, s ezáltal megteremti az emberiség politikai, gazdasági és kulturális egységét. Mint tudjuk, a makedón uralkodó monumentális elképzeléseit végül is a rómaiaknak sikerült megvalósítaniuk. A birodalmi eszme a Római Birodalom kettészakadása és a nyugati rész barbár uralom alá kerülése után is fennmaradt. Ez az eszme hatotta át Iustinianust is, aki minden igyekezetével az egységes *Imperium Romanum* helyreállítására törekedett. A nyugati területek visszaszerzésére irányuló hadjáratai és a római jog kodifikációja mellett részben ezt a célt szolgálták egyházpolitikai rendelkezései is, hiszen a közös jog mellett Iustinianus a közös hitben látta a birodalom egységének legfőbb biztosítékát. A császár tehát részben a birodalmi eszme jegyében törekedett mindvégig arra, hogy az egyházon belüli szakadásokat felszámolja.

Iustinianus egyházpolitikai akciói azonban emellett más indíttatásból is fakadtak. A császárt mindenekelőtt személyes vallási meggyőződése vezérelte. E belső vallási

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Vö. JOHN MEYENDORFF: Justinian, the Empire and the Church. *Dumbarton Oaks Papers* 22 (1968), 43.; Uő. *Birodalmi egység és keresztény szakadások. Az egyház 450 és 680 között.* Ford.: Utry Gergely. Budapest: Bizantológiai Intézeti Alapítvány, 2001, 273–274.

motívumok szorosan összekapcsolódtak a politikai megfontolásokkal: a kétféle indítatás egy irányba mutatott, s kölcsönösen erősítette egymást.

A keresztény római császárok közül Iustinianus volt az, akinek a személyiségét, politikai gondolatait, cselekedeteit, megnyilatkozásait a legmélyebben áthatotta a vallásos meggyőződés. Számos rendeletében hangot adott abbéli meggyőződésének, hogy császári hatalmát Istentől kapta.² Híres rendeletét (*Constitutio Deo auctore*), mellyel parancsot adott igazságügy-miniszterének, Tribonianusnak a *Digesta* elkészítésére, e szavakkal kezdte: „Isten akaratából irányítván birodalmunkat, melyet a mennyei felség bízott ránk...”³ Egy másik rendeletében így fogalmazott: „isteni parancsra felöltöttük a császári jelvényeket.”⁴

A császár szilárdan hitt abban, hogy a hatalommal együtt feladatokat is kapott Istentől. Az Órigenész ellen írt értekezése (*Tractatus adversus Origenem*) ezekkel a mondatokkal kezdődik: „mindig is arra törekedtünk, és most is arra törekszünk, hogy mindenütt zavartalanul megőrizzük a keresztények igaz és szeplőtelen hitét és Isten szentséges, katolikus és apostoli egyházának békés állapotát, és ez az első, minden mást megelőző gondunk. Hisszük, hogy ezért is ajándékozta nekünk és őrizte meg számunkra Isten az uralmat ebben a jelen világban, ezért is igázta le birodalmunk ellenségeit. Reméljük, hogy ezért kegyelmet találunk majd az eljövendő korszakban Jóságának színe előtt.”⁵ Amint e sorokból világosan kitűnik, Iustinianus úgy vélte, császári hatalmát azért kapta Istentől, hogy az ortodox hitet és az azt hirdető katolikus egyházat védelmezze. Hite szerint csak akkor számíthatott Isten kegyelmére, ha e császári feladatát teljesítette.

Hívó keresztényként a földi élet végső céljának Iustinianus az üdvösség elnyerését tekintette. Uralkodóként pedig úgy érezte, hogy Isten előtt felelősséggel tartozik alattvalói hitéért, s meg volt győződve arról, hogy ha rászorítja az embereket az igaz hit követésére, azzal elősegíti üdvözülésüket. Egyik novelláját e szavakkal zárta: „tudja meg mindenki, mennyire gondját viseljük a Krisztusba, a mi Urunkba és igaz Istenünkbe vetett igaz hitnek és alattvalóink üdvösségének!”⁶

Egyházpolitikai céljait a császár az ortodox papsággal együttműködve kívánta megvalósítani. Hitt abban, hogy ha mind az uralkodó, mind a klérus megfelelően tölti be Istentől kapott hivatását, s kölcsönösen támogatja egymást, az a világban olyan csodálatos harmóniát teremt, mely méltóvá teszi az emberiséget Isten áldására. Úgy látta, hogy az életben minden Isten kegyelmén múlik, aminek elnyerése nagyban függ a papság imáitól

² Vö. BIONDO BIONDI: *Giustiniano primo. Principe e legislatore cattolico*. Milano: Vita e Pensiero, 1936, 65; FRANCIS DVORNIK: *Early Christian and Byzantine Political Philosophy. Origins and Background*. Washington (D.C.): Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1966, II, 717; J. A. S. EVANS: *The Age of Justinian. The Circumstances of Imperial Power*. London – New York: Routledge, 1996, 60; JOSEPH CANNING: *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450*. Ford.: Nemerkenyi Előd. Budapest: Osiris, 2002, 23.

³ D. praef. I. pr. = C. 1,17,1 pr.

⁴ C. 7,37,3,5. Vö. Nov. 80 praef.; 81 praef.; 85 praef.; 113,3; 148 praef.; 149 praef.

⁵ PG 86,945 (Baán István ford.) Az eredeti görög szöveget és annak latin fordítását lásd MARIO AMELOTTI – LIVIA MIGLIARDI ZINGALE: *Scritti teologici ed ecclesiastici di Giustiniano*. Milano: Giuffrè, 1977, 68. Az idézett magyar fordítást lásd BAÁN ISTVÁN: *Justinianus császár teológiája*. Budapest: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 1997, 19.

⁶ Nov. 109 epil. (Baán István ford.) Lásd BAÁN i. m. 9.

és erkölcsi tisztaságától. Ezért kiemelkedően fontos feladatának tekintette a klérus zavartalan munkálkodásának elősegítését és feddhetetlenségének védelmét. Egy sokat idézett rendeletében mindezt így fogalmazta meg: „két nagy ajándék van az emberek között, amelyet Isten emberszeretében a mennyből ajándékba adott: a papság (*sacerdotium*) és a császári méltóság (*imperium*). Az első az isteni dolgokat szolgálja, míg a második az emberi ügyeket irányítja és intézi, azonban mindkettő ugyanattól az elvtől származik, és az emberiség életét ékesíti. Ezért semmi sem igényelheti annyira a császárok gondoskodását, mint a papok méltósága, mert ők könyörögnek állandóan Istenhez a császárok jólétéért. Mert ha a papság minden szempontból feddhetetlen, és szabad útja nyílik Isten felé, a császárok pedig igazságosan és törvényesen igazgatják a gondjaikra bízott államot, ennek általános összhang lesz az eredménye, és az emberi nemnek bármiféle áldásban lesz része. Ezért legfőbb gondunk az Istennel kapcsolatos igaz dogmák és a papok méltósága képezik; ha pedig ők megőrzik azt, bízunk benne, hogy ezáltal Isten nagy jótéteményekben részesít bennünket, és biztosan birtokoljuk majd azt, amit már élvezünk, amit pedig még nem birtokolunk, ezután el fogjuk nyerni.”⁷

Iustinianus rendületlenül hitt abban, hogy a birodalom sorsa egyedül Isten kezében van,⁸ s mindig alázattal elismerte, hogy semmire sem képes Isten segítsége nélkül: „a császár egyedül Istennel és Istent követve képes okosan és igazságosan kormányozni” – írta például egyik novellájában.⁹ Minden sikerét, eredményét Isten segítő kegyelmének tulajdonította. Jól kitűnik ez többek között abból a két terjedelmes rendeletéből, melyeket 534-ben, Afrika visszafoglalása után, a helyi közigazgatás újjászervezése céljából bocsátott ki. Az első *constitutiót* a császár azzal kezdte, hogy hosszasan dicsőítette Krisztust, aki által sikerült legyőznie a vandálokat és visszafoglalnia Afrikát.¹⁰ A második rendelet elején pedig megvallotta, hogy Krisztus által szerezte meg a hatalmat, általa kötött békét örök időkre a perzsákkal, általa győzte le a legádázabb ellenségeit és a leghatalmasabb zsarnokokat, általa oldott meg minden nehézséget, s általa hódította vissza Afrikát is.¹¹

Egyházpolitikai intézkedéseivel Iustinianus éppen ezért mindenekelőtt Istent kívánta szolgálni: az egyházon belüli szakadások és az eretnekségek felszámolására irányuló akcióival elsősorban Isten tetszését kereste. Így vall erről az igaz hitről szóló rendeletében (*Edictum de recta fide*), melyet a „Három fejezet” ellen adott ki: „tudatában vagyunk annak, hogy semmi sem tetszik jobban az emberszerető Istennek, mint az, hogy az összes keresztény egy és ugyanazon véleményen van az igaz és feddhetetlen hittel kapcsolatban, és nincsenek szakadások Isten szent egyházában...”¹²

⁷ Nov. 6 praef. (Baán István ford.) Lásd BAÁN i. m. 20.

⁸ Vö. Nov. 109 praef. A császár a már említett, „*Deo auctore*” kezdetű rendeletének bevezető részében is kijelentette, hogy fegyverek, hadvezérek, hadseregek és saját tehetsége helyett minden bizalmát a Szentháromságba veti, mivel a világon minden a Szentháromság akarata szerint történik (D. praef. I. pr. = C. 1,17,1 pr.).

⁹ Nov. 69,4.

¹⁰ C. 1,27,1.

¹¹ C. 1,27,2.

¹² PG 86,993. (Baán István ford.) Az eredeti szöveget lásd EDUARD SCHWARTZ: *Drei dogmatische Schriften Justinians*. München: Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1939, 72. Az idézett magyar fordítást lásd BAÁN i. m. 21. és 169.

II. A Rómával való egység helyreállítása és fenntartása

Mint tudjuk, a mérsékelt diofizita hitet valló ortodox khalkédóniánusok és a 451-ben tartott Khalkédóni (IV. Egyetemes) Zsinat határozatait elutasító monofiziták kompromisszum útján való kibékítését célzó, Akakiosz konstantinápolyi pátriárka (472–489) által megfogalmazott és Zeno császár (474–475, 476–491) által „egységhit” (Henotikon) néven kötelezővé tett hitvallás 482-ben Róma és Konstantinápoly között szakadáshoz vezetett (Akakiosz-féle skizma). E szakadás a monofiziták oldalára álló Anastasius császár (491–518) uralkodása alatt tovább mélyült.

Az ortodox hitű Iustinus (518–527) trónra lépését követően azonnal lépéseket tett a skizma megszüntetése érdekében.¹³ Válaszul Hormisdas pápa (514–523) delegációt küldött a császárvárosba. Miután II. János konstantinápolyi pátriárka (518–520) a császári palotában – a császár, a szenátus és a klérus jelenlétében – a pápa által megfogalmazott szigorú feltételeket elfogadta, a keleti és a nyugati egyházak közötti egység helyreállt.

A skizma felszámolásában meghatározó szerepet játszott Iustinianus, aki nagybátyja legbizalmasabb tanácsadója volt, s aki a szakadás megszüntetése céljából – a császár és János pátriárka mellett – maga is levelet küldött a pápának,¹⁴ továbbá, aki tagja volt a pápai követeket fogadó császári küldöttségnek, s akit ortodox meggyőződésén túl a Nyugattal kapcsolatos távolabbi tervei is annak elérésére sarkalltak, hogy a császári kormányzat a monofizitákkal szemben a khalkédóniánusok oldalára álljon, s helyreállítsa az egységet Rómával.¹⁵

Valószínűleg fontos szerepe volt Iustinianusnak abban is, hogy 526-ban a Konstantinápolyba látogató I. János pápát (523–526) a legnagyobb tiszteletben részesítették.¹⁶ Ugyanilyen tisztelettel fogadta Iustinianus 536-ban – már császárként – I. Agapetus pápát (535–536) is, akinek a kérésére egy időre szakított a monofiziták megnyerését célzó – s az alábbiakban részletezésre kerülő – politikájával.¹⁷ A pápai

¹³ A skizma felszámolásáról részletesen lásd AUGUST KNECHT: *Die Religions-Politik Kaiser Justinians I.* Würzburg: Andreas Göbel's Verlagsbuchhandlung, 1896, 56–61; ALEXANDER A. VASILIEV: *Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great.* Cambridge, (Mass.): Harvard University Press, 1950, 132–190.

¹⁴ E levél szövegét lásd AMELOTI – MIGLIARDI ZINGALE i. m. 6.

¹⁵ Ostrogorsky a hagyományos álláspontot követve azt írja, hogy az anasztasiusi egyházpolitikával való szakítás és „a Rómával való kibékülés” Iustinianus műve volt, aki már nagybátyja uralma alatt „határozott irányt szabott a császárság politikájának.” Lásd GEORG OSTROGORSKY: *A bizánci állam története.* Ford.: Magyar István Lénárd – Németh Ferdinánd – Prohászka Péter. Budapest: Osiris, 2001, 75. Croke ezzel szemben azt az álláspontot képviseli, hogy a skizma megszüntetése inkább Iustinus, s nem Iustinianus érdeme. [BRIAN CROKE: Justinian Under Justin: Reconfiguring a Reign. *Byzantinische Zeitschrift* 100 (2007), 26–33]. Bár a döntő szerep kérdése valóban vitatható, azt nem lehet vitatni, hogy a skizma felszámolásában Iustinus mellett Iustinianus is tevékenyen részt vett.

¹⁶ A Hagia Szophia-székesegyházban celebrált húsvétvasárnapi ünnepi szentmisén a pápát a konstantinápolyi pátriárka trónjánál magasabb trónra ültették. A pápa iránti tiszteletet fejezte ki az is, hogy Iustinus, akit a konstantinápolyi pátriárka már megkoronázott, újra megkoronáztatta magát a pápával. Vö. VASILIEV i. m. 216.

¹⁷ Dante erősen túloz, amikor az Isteni színjátékban azt írja, hogy Agapetus pápa a monofizita hitről térítette vissza Iustinianust a katolikus hitre (Par. 6, 14–19.).

látogatás eredményeként került sor a monofizitabarát konstantinápolyi és alexandriai pátriárkák letételére, továbbá a monofiziták vezéralakjának, Szevérosznak és követőinek újbóli elítélésére.¹⁸ A császár a pápa előtt kinyilvánította, hogy elfogadja a nyugati teológusok hitvallását, I. (Nagy) Leó pápa *Tomusát* és Hormisdas pápa *Libellusát*.¹⁹

A Rómával való egység Iustinianus uralkodása alatt a „Három fejezet” vitája során került leginkább veszélybe.²⁰ Mint azt az alábbiakban látni fogjuk, a császár a monofiziták megnyerése érdekében feltétlenül szükségesnek látta a „Három fejezet” elítélését, amit a császár parancsára Konstantinápolyba szállított Vigilius pápa (537–555) vonakodott megtenni.²¹ A pápát emiatt a II. Konstantinápolyi (V. Egyetemes) Zsinat a császár javaslatára letette székéből. A végső zsinati határozatokban azonban Vigilius letételéről nem esett szó, és a pápa száműzetésére sem került sor. Iustinianus valószínűleg bízott abban, hogy a pápa megváltoztatja álláspontját. Ez röviddel később meg is történt, amikor Vigilius végül is elítélte a „Három fejezet”-et. A pápa és a császár ezek után békét kötött egymással.

Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy Iustinianus a Rómával való egységet megerősítve számos nyilatkozatában elismerte a pápa primátusát.²² Egyik levelében, melyet II. János pápának (533–535) címzett, a pápát „az összes egyház fejének” (*caput omnium ecclesiarum*) nevezte.²³ Egy másik levelében, melyet Epiphanosz konstantinápolyi pátriárkának (520–535) írt, elismerte, hogy a régebbi Róma pápája és pátriárkája Isten összes szent püspökének feje: „*vetustioris Romae papa et patriarcha ... caput*

¹⁸ Az Alexandriai Szevéroszt és követőit elítélő zsinati határozatokat Iustinianus egy külön rendeletben megerősítette (Nov. 42). A szeveriánusokkal való határozott szembefordulás a császár két – nem sokkal később írt – dogmatikai leveléből is jól kitűnik: az egyik levél címzettje a khalkédóni hitre tért alexandriai szerzetesek voltak, a másik levél pedig Alexandria új pátriárkájának, Zóilosznak (541–551) szólt. E levelek szövegét lásd AMELOTTI – MIGLIARDI ZINGALE i. m. 57–66.; teológiai elemzését lásd ALOYS GRILLMEIER – THERESIA HAINTHALER: *Christ in Christian Tradition*. Trans.: Pauline Allen – John Cawte. London: Mowbray, 1995, II/2, 357–384.; BAÁN i. m. 33–39.

¹⁹ A Khalkédóni Hitvallás Leó pápa Flavianosz konstantinápolyi pátriárkának (447–449) címzett dogmatikai levelén (*Tomus Leonis* vagy *Tomus ad Flavianum*) alapult. Az Akakiosz-féle skizma megszüntetéséhez a keleti püspököknek el kellett fogadniuk a Hormisdas pápa levelében (*Libellus fidei*) megfogalmazott hitvallást (*Formula Hormisdas*).

²⁰ A „Három fejezet” vitájáról részletesen lásd KNECHT i. m. 125–140.; J. B. BURY: *Later Roman Empire. From the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian*. London: Macmillan, 1923, II, 383–391.; PATRICK T. R. GRAY: *The Defence of Chalcedon in the East (451–553)*. Leiden: Brill, 1979, 65–73.; JEFFREY RICHARDS: *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages 476–752*. London – Boston: Routledge, 1979, 139–161.; GRILLMEIER – HAINTHALER i. m. 411–462.; BAÁN i. m. 65–106.; VANYÓ LÁSZLÓ: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe 787-ig*. Budapest: Szent István Társulat, 1998, 460–478.; MEYENDORFF (2001) i. m. 308–319.

²¹ A pápa ellenállását különösen akkor tudjuk értékelni, hogy ha figyelembe vesszük megválasztásának körülményeit. Vigiliust 537-ben a Rómát elfoglaló legendás hadvezér, Beliszariosz választotta pápává Theodóra császárné parancsára. Vigilius korábban pápai követként Konstantinápolyban teljesített szolgálatot. Állítólag megállapodott Theodórával, hogy ha pápává választják, támogatni fogja a császári pár egyházpolitikai törekvéseit. Vö. MEYENDORFF (2001) i. m. 297–298.; JAMES ALLEN EVANS: *The Empress Theodora. Partner of Justinian*. Austin (Tex.): University of Texas Press, 2002, 91–92.

²² Vö. KNECHT i. m. 62–66.; BIONDI i. m. 119.; DVORNIK i. m. II, 831.

²³ C. 1,1,8.

omnium sanctissimorum dei sacerdotum”.²⁴ A 131. novellájában az egyházi szabályokkal összhangban kimondta, hogy a régi Róma legszentebb pápája valamennyi püspök között az első legyen, Konstantinápoly, az új Róma legboldogabb érseke pedig a második helyet foglalja el a régi Róma legszentebb apostoli széke után, minden más széket megelőzve: „*sanctissimus veteris Romae papa primus omnium sacerdotum sit, beatissimus autem archiepiscopus Constantinopolis Novae Romae secundum locum obtineat post sanctissimam apostolicam sedem veteris Romae, ceteris vero omnibus antepontatur*.”²⁵ Érdemes arra is rámutatnunk, hogy a császár a 109. novellájában – az apostoli hit és hagyomány legfőbb tanítóiként – a következő sorrendben sorolta fel az öt pátriárkát: az első helyre itt is Róma püspökét tette, a másodikra Konstantinápolyét, a harmadikra Alexandriáét, a negyedikre Antiokhiáét, s az ötödikre Jeruzsálemét.²⁶

III. Törekvés a monofiziták megnyerésére

A Rómával való egység helyreállítása és fenntartása mellett Iustinianus legfőbb egyházpolitikai céljának a monofiziták megnyerését és a katolikus egyházba való visszavezetését tekintette. Ebből a célból a következő akciókat hajtotta végre.

1. Először is rendkívül kitartóan propagálta a „theopaszkhita” formulát, melynek különböző változatai szerint „*unus ex trinitate passus / crucifixus / mortuus est pro nobis*”, vagyis „a Háromság egyike (ti. a Szentháromság egyik személye) szenvedett / feszítetett keresztre / halt meg értünk”.²⁷ E formulát, mely Mária „Istenszülő” (*Theotokosz*) címéhez hasonlóan nagyszerűen kifejezte Krisztus isteni és emberi természetének egységét, elsősorban a monofiziták használták a nesztorianusokkal szemben, akik élesen elválasztották egymástól Krisztus isteni és emberi természetét. Miután a császár felismerte, hogy a formulában megfogalmazott állítás összhangban áll az ortodox tanítással, s elfogadása alkalmas a monofiziták megnyerésére (ti. a khalkédónianusokat mentesítheti a nesztorianizmus vádjá alól), több levelet is küldött Hormisdas pápának, melyekben a formula hivatalos elismerését kérte.²⁸ A császár a pápa elutasító állásfoglalása ellenére kitartott a formula használata mellett, s azt minden krisztológiai tárgyú

²⁴ C. 1,1,7. A *sacerdos* szó a korabeli szövegekben hol papot, hol püspököt jelent (vö. H. G. HEUMANN – E. SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1914⁹, 523.; P. R. COLEMAN-NORTON: *Roman State & Christian Church. A Collection of Legal Documents to A.D. 535*. London: SPCK, 1966, I, 45., 4. jz.; 335., 1. jz.). Itt véleményem szerint helyesebb a szót püspökként magyarrá fordítani.

²⁵ Nov. 131,2. A *sacerdos* szó itt is püspököt jelent. Mint tudjuk, az I. Konstantinápolyi Egyetemes Zsinat 3. kánonja mondta ki először azt, hogy Konstantinápoly püspökét illeti a tiszteletbeli elsőség Róma püspöke után, mivel Konstantinápoly az új Róma, a birodalom új fővárosa. A Khalkédóni Egyetemes Zsinat 28. kánonja ezt megerősítette, hozzátéve, hogy az új Róma a régi Rómával egyenlő jogokat élvez.

²⁶ Nov. 109 praef.

²⁷ Vö. KNECHT i. m. 71–91.; GRILLMEIER – HAINTHALER i. m. 317–343.; BAÁN i. m. 23–28.; K.-H. UTHEMANN: Kaiser Justinian als Kirchenpolitiker und Theologe. *Augustinianum*, 39 (1999), 16–24., 34–37.

²⁸ A császár először (első levelében) arra kérte az egyházfőt, hogy megfelelő rendreutasítás (*digna correctio*) után küldje el Rómából a formula pápai megerősítését kérő szkíta szerzeteseket. Majd, miután meggyőződött a formula ortodox tartalmáról, több további levelet küldött Rómába, melyekben arra kérte a pápát, hogy a szent egyházak békéje (*pax sanctorum ecclesiarum*) érdekében döntsön a szkíta szerzetesek javára. A levelek szövegét lásd AMELOTTI – MIGLIARDI ZINGALE i. m. 6–15.

nyilatkozatába belefoglalta.²⁹ E kitartás végül meghozta gyümölcsét: II. János pápa a formulát a császár kérésére – az apostoli tanítással egyezőnek találva – megerősítette.³⁰ Ezt követően Iustinianus parancsot adott arra, hogy egy olyan himnusz énekeljenek a konstantinápolyi templomokban, mely magába foglalta a „theopaszkhita” formulát.³¹ Később a formulát a császár kérésére a Konstantinápolyban járó Agapetus pápa is megerősítette. Az igaz hitről szóló – fentebb már idézett – iustinianusi rendelet szintén tartalmazta a formulát, melyet két évvel később – a császár javaslatára – a II. Konstantinápolyi Egyetemes Zsinat is elfogadott.³²

2. A monofizitákkal való megegyezést keresve Iustinianus 532-ben konstantinápolyi palotájában – valószínűleg felesége, Theodóra tanácsára³³ – egy teológiai konferenciát rendezett, melyre hat khalkédóniánus és hat szevériánus püspököt hívott meg (*collatio cum Severianis*).³⁴ Meyendorff szerint „ez az érdekes tárgyalás egyike volt azon ritka alkalmaknak, mikor mindkét tábor mértékadó képviselői nyugodt és ésszerű légkörben vitatták meg az ügyeket.”³⁵ A tanácskozáson résztvevő monofiziták elismerték, hogy Eutükhész eretnek volt,³⁶ az ortodoxok pedig elfogadták a „theopaszkhita” formulát. További előrelépést jelentett annak nyilvánvalóvá válása, hogy a monofiziták elsősorban Küroszi Theodorétosz és Edesszai Ibasz rehabilitálása miatt vádolják nesztorianizmussal a Khalkédóni Zsinatot. A megbeszélés azonban ennél lényegesebb

²⁹ Vö. C. 1,1,5–7.

³⁰ Vö. C. 1,1,8. Anastos szerint a „theopaszkhita” formula megerősítésével a pápa teljes mértékben kapitulált az egyház felett zsarnoki uralmat gyakorló Iustinianus előtt (MILTON V. ANASTOS: Justinian’s Despotism Control over the Church as Illustrated by his Edicts on the Theopaschite Formula and his Letter to Pope John II in 533. In *Mélanges Georges Ostrogorsky II*. Belgrade: Académie serbe des sciences et des arts Beograd, 1964, 9–10 = *Studies in Byzantine intellectual history*. London: Variorum Reprints, 1979, no. 4.). Véleményem szerint ez az értékelés igen erős túlzás.

³¹ Vö. Theoph. AM 6028. A himnusz görög ill. latin szövegét lásd AMELOTI – MIGLIARDI ZINGALE i. m. 44.; magyar fordítását lásd DIMITRIOSZ HADZISZ – KAPITÁNYFV ISTVÁN (szerk.): *A bizánci irodalom kistükre*. Budapest: Európa Kiadó, 1974, 451.; ill. BAÁN i. m. 28. A hagyomány magát a császárt tartja a himnusz szerzőjének, a szerzőség kérdése azonban máig vitatott. Vö. UTHEMANN i. m. 38.

³² A zsinat 10. anathematizmusa szó szerint megismételte az 551-ben kibocsátott császári rendelet 6. kephalaionját: „Ha valaki nem vallja, hogy Urunk, Jézus Krisztus, aki test szerint megfeszítettet, igaz Isten és a dicsőség ura, és a Szent Háromság egyike, az ilyen legyen átkozott” (Baán I. ford.). Vö. BAÁN i. m. 28., 81., 90., 184.

³³ A férje egyházpolitikájára meghatározó hatást gyakorló császárné sokak szerint maga is monofizita volt [lásd pl. W. H. C. FRED: Old and New Rome in the Age of Justinian. In DEREK BAKER (ed.): *Relations between East and West in the Middle Ages*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1973, 23]. Amint Meyendorff rámutat, „ez a megjelölés helytelen, mivel Justinianus és udvara hivatalosan mindig is khalkédóniánus volt. A császárné viszont kétségtelenül meg volt arról győződve, hogy a szevériánus monofiziták tanítása lényegét tekintve megegyezik az ortodoxiával, és el lehetne velük fogadtatni a zsinatot, ha egyenlő felekként és tisztelettel bánnának velük.” MEYENDORFF (2001) i. m. 291; vö. BAÁN i. m. 27.

³⁴ Vö. Zak. HE 9,15.

³⁵ MEYENDORFF (2001) i. m. 292.

³⁶ Eutükhész volt a monofizitizmus atyja: a konstantinápolyi Jób-kolostor főapátjaként ő kezdte terjeszteni, hogy Krisztus két természete a megtestesülés után egyetlen isteni természetű alakult át. Tanait egy konstantinápolyi zsinat 448-ban elítélte, a 449-ben tartott efezusi „rablózsinat” elfogadta, majd a Khalkédóni Zsinat újból elítélte. A leveleiben kifejtett inkoherens nézeteit a későbbi monofiziták (így a szevériánusok) sem osztották.

eredményt nem hozott, mivel a Khalkédóni Zsinat krisztológiai határozatában szereplő kifejezésekkel kapcsolatban a felek továbbra sem tudtak megegyezésre jutni.³⁷

3. Iustinianus és felesége mindent elkövetett annak érdekében, hogy megfelelő légkör alakuljon ki a monofizitákkal való megegyezéshez. 534/535 telén a császár a fővárosba hívta Szevéroszt, a császárné pedig monofizita-barát személyeket választott pátriárkákká: így foglalhatta el 535 februárjában Theodosziosz diakónus az alexandriai pátriárkai széket, s így választották ugyanazon év júniusában Anthimoszt, Trapezunt püspökét konstantinápolyi pátriárkává.³⁸ Mint már említettük, e pátriárkák letételére és Szevérosz újbóli elítélésére röviddel később, Agapetus pápa határozott fellépése nyomán került sor.

4. A túlságosan megerősödött szevériánusok félreállítása után Iustinianus továbbra is arra törekedett, hogy megegyezés szülessen a Khalkédóni Zsinat hívei és elutasítói között. Részben ezt a célt szolgálta az órigenizmus elítélése is. A Palesztinában súlyos zavargásokat előidéző órigenista szerzetesek krisztológiája ugyanis erősen nesztoriánus színezetű volt. Elítélésük ezért többek között a monofiziták megnyerésének ügyét is szolgálta. 543-ban Iustinianus kibocsátott egy tanulmányt, mely elítélte az órigenista tanokat (*Tractatus contra Origenem*).³⁹ Röviddel ezután a császár kívánságára egy helyi zsinat Ménasz konstantinápolyi pátriárka elnökletével tíz anatómában szintén elítélte az órigenizmus fő tételeit.⁴⁰

Mivel az órigenista problémát ezzel még nem sikerült rendezni, egy évtizeddel később Iustinianus az általa összehívott egyetemes zsinat hivatalos megnyitása előtt levélben fordult a fővárosba érkezett püspökökhöz, s arra kérte őket, hogy ítéljék el az órigenista tanokat.⁴¹ A főpapok összeültek, és a császár által felsorolt órigenista eszméket tizenöt anatómában elítélték.⁴² Az egyetemes zsinat Órigenészt szintén elítélte.⁴³

³⁷ A konferenciáról részletesebben lásd SEBASTIAN BROCK: The conversations with the Syrian Orthodox under Justinian (532). *Orientalia Christiana Periodica* 47 (1981), 87–121.; J. SPEIGL: Das Religionsgespräch mit den severianischen Bischöfen in Konstantinopel im Jahre 532. *Annuario Historiae Conciliorum* 16 (1984), 264–285.; GRILLMEIER – HAINTHALER i. m. 345–346.; BAÁN i. m. 29–31.; UTHEMANN i. m. 27–34.; EVANS (2002) i. m. 75–76.

³⁸ GRILLMEIER – HAINTHALER i. m. 347–349.; BAÁN i. m. 32.

³⁹ A tanulmány szövegét lásd AMELOTI – MIGLIARDI ZINGALE i. m. 68–119.; teológiai elemzését lásd GRILLMEIER – HAINTHALER i. m. 389–400.; BAÁN i. m. 42–50.; UTHEMANN i. m. 72–73.; JEAN MEYENDORFF: *Krisztus az ortodox teológiában*. Ford.: Imrényi Tibor – Perczel István – Szegedi Iván. Budapest: Osiris, 2003, 93–107. Iustinianus antiórigeniszt fellépésével kapcsolatban lásd még FILIPPO CARCIONE: La politica religiosa di Giustiniano nella fase iniziale della „seconda controversia origenisista” (536–543). *Studi e ricerche sull'oriente cristiano* 8 (1985), 3–18.

⁴⁰ A Iustinianus által megfogalmazott és a fővárosi szinódus által megerősített antiórigeniszt kiközösítő tételket lásd HEINRICH DENZINGER – PETER HÜNERMANN: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Bányaterenye – Budapest: Szent István Társulat, 2004, 162–163.

⁴¹ A levél szövegét lásd AMELOTI – MIGLIARDI ZINGALE i. m. 122–125., teológiai elemzését lásd BAÁN i. m. 50–63.

⁴² A bizánci történetírók szerint az órigenizmus elítélésére az egyetemes zsinaton került sor (lásd pl. Evag. HE 4,38). Mivel azonban az antiórigeniszt ülés jegyzőkönyvei a zsinat fennmaradt aktái között nem szerepelnek, valószínűnek tűnik, hogy a fővárosba érkezett püspökök egy előzetes – a zsinat hivatalos megnyitása előtt tartott – ülésen ítélték el az órigenista tanokat. Vö. MEYENDORFF (2003) i. m. 91., 15. jz.

⁴³ Vö. MEYENDORFF (2001) i. m. 307.

5. Mint már említettük, a monofiziták főként azért utasították el a Khalkédóni Zsinatot, mert az rehabilitálta a korábban nesztorianizmussal vádolt Küroszi Theodoroszt és Edesszai Ibaszt. Iustinianus ezért arra a logikus következtetésre jutott, hogy a monofizitákkal való megegyezést leginkább a két említett püspök kifogásolható írásainak elítélése segítené elő. A monofiziták megnyerését szolgálta továbbá Mopszvesztiai Theodórosz elítélése is, akit sokan szintén nesztorianizmussal vádoltak. Iustinianus 544-ben kiadott egy rendeletet, melyben anatómával sújtotta e „Három fejezet” mindegyikét.⁴⁴

A nyugati püspökök a rendeletet elutasították, mivel azt a Khalkédóni Zsinat megtagadásának tekintették. Többek között Illyria püspökei is vonakodtak jóváhagyni a császár rendeletét, ezért Iustinianus számukra külön levelet írt (*Epistula contra tria capitula*), melyben részletesen kifejtette a „Három fejezet” elítélésének teológiai indokait.⁴⁵ Ezek az érvek azonban hatástalanok maradtak. A császár ezért ezek után elsősorban arra törekedett, hogy megszerezze a pápa jóváhagyását, Vigiliust azonban – mint már említettük – csak nagyon nehezen lehetett e célra megnyerni. A Konstantinápolyba szállított pápa az 548-ban kiadott „*Judicatum*”-ában elítélte ugyan a „Három fejezet”-et, ezt az ítéletét azonban – a nyugati püspökök heves ellenállása miatt – hamarosan visszavonta. A császár ezt követően előbb (551-ben) kiadta az igaz hitről szóló – már többször említett – rendeletét, melyben elítélte a „Három fejezet”-et,⁴⁶ majd (553-ban) – elsősorban ugyanebből a célból – egyetemes zsinatot hívott össze, mely – egyéb dogmatikus határozatok mellett – a „Három fejezet”-et szintén elítélte, annak ellenére, hogy Vigilius pápa a zsinat időtartama alatt kiadott „*Constitutum*”-ában anatómát mondott mindazokra, akik elítélik a „*Tria Capitula*”-t.⁴⁷ Mint már említettük, a zsinat után a pápa meggon-dolta magát, s „*II. Constitutum*”-ában ő maga is elítélte a „Három fejezet”-et.

6. A monofizitákat mindezek ellenére sem sikerült megnyerni. A császár végül – uralkodásának utolsó éveiben – a monofiziták julianista szármáyával próbált megegyezésre jutni. Halikarnasszoszi Julianosz követői az apthartodokétizmus álláspontját képviselték: azt állították, hogy Krisztus teste már feltámadása előtt is romolhatatlan volt, mivel a romlandóság a bűn következménye.⁴⁸ Ez a tan – mely tagadta Krisztus

⁴⁴ A rendelet szövegéből csak töredékek maradtak fenn Hermianeai Facundusnak a „Három fejezet” védelmében (*Pro defensione trium capitulorum*) írt művében. E töredékeket lásd AMELOTTI – MIGLIARDI ZINGALE i. m. 130–135.

⁴⁵ A levél szövegét lásd SCHWARTZ i. m. 47–69.; teológiai elemzését lásd GRILLMEIER – HAINTHALER i. m. 422–424.; BAÁN i. m. 69–70.

⁴⁶ A rendelet szövegét lásd SCHWARZ i. m. 72–111.; teljes magyar fordítását lásd BAÁN i. m. 169–197.; teológiai elemzését lásd GRILLMEIER – HAINTHALER i. m. 425–437.; BAÁN i. m. 71–105.

⁴⁷ A zsinat tehát szentesítette Iustinianus teológiai nézeteit és megerősítette egyházpolitikai intézkedéseit. Téves lenne azonban emiatt a zsinatot szervilizmussal vádolnunk. Az igaz hitről szóló császári rendelet ugyanis – amint arra Baán István rámutat – „nem egyéni megoldásokat nyújtott, hanem híven tükrözte az egyház hittudatát, s ekként emelkedett kötelező erőre. (...) A végeredmény azt mutatja, hogy egyrészt a zsinat nem szavazógép volt, hanem hozzá mert nyúlani a császári dokumentumhoz, másrészt önmagára ismert ebben az okmányban, s ezért nem fejlesztette tovább, nem adott hozzá új többletet, hanem hitelesítette” (BAÁN i. m. 106.).

⁴⁸ A Julianossal vitába szálló Szevérosz ezt a nézetet azzal az érveléssel cáfolta, hogy ha Krisztus teste romolhatatlan lett volna, akkor szenvedésének és halálának is csak látszólagosnak kellett volna lennie (dokétizmus), ami a megváltást kérdésessé tenné. Vö. MEYENDORFF (2001) i. m. 332.

emberi természetének teljességét – ellentétben állt a császár korábbi (ortodox) teológiai felfogásával.⁴⁹ Ennek ellenére Iustinianus elkészített egy rendeletet, melyben hivatalosan elfogadta a julianisták álláspontját.⁵⁰ A császár a rendelet kibocsátása ellen tiltakozó Eutükhiosz pátriárkát száműzte. Evagriosz szerint ez lett volna a sorsa Anasztasziosz antiokhiai pátriárkának is, aki a kérdés megvitatására egy helyi zsinatot hívott össze, mely az apthartodokétizmust elítélte.⁵¹ Anasztasziosz száműzésére azonban már nem került sor, s valószínűleg magának a rendeletnek a kiadására sem: a császár 565. november 14-én, mielőtt mindezt véghez vihette volna, meghalt.

IV. Összegzés

Egyértelműen a hellenisztikus gyökerű, birodalmi egységeszme képezte a iustinianusi politika legfőbb vezérgondolatát minden vonalon, így többek között egyházügyi téren is. A császárt a személyes vallási meggyőződése és a politikai érdekek egyaránt arra sarkallták, hogy előmozdítsa az egyház egységének megvalósulását. A birodalom helyi egyházainak egységére törekedve Iustinianusnak egyszerre – párhuzamosan – két fő feladattal kellett megbirkóznia: egyrészt biztosítania kellett a birodalom keleti és nyugati egyházai közötti (vagyis a Rómával való) egységet, másrészt – a keleti területeken belül – el kellett (volna) érni azt, hogy a monofiziták egységre lépjenek az ortodoxokkal.

Az igazi nehézség abból fakadt, hogy a két cél ellentétben állt egymással: a monofizitákhoz való közeledés veszélyeztette a Rómával való egység fennmaradását.⁵² Iustinianusnak ezért sokszor választania kellett, hogy melyik célt preferálja a másikkal szemben. A döntés nehézségét jól tükrözi a császár ingadozása: hol az egyik, hol a másik célt tekintette fontosabbnak.⁵³ Alapvetően azonban arra törekedett, hogy úgy cselekedjen az egyik cél érdekében, hogy közben ne veszélyeztesse a másik cél megvalósulását. Megfigyelhető, hogy ha a monofiziták megnyerésére törekedve ellentétbe került Rómával, nem nyugodott addig, amíg a Rómával való kapcsolatát nem rendezte megnyugtató módon.

A „theopaszkhita” formulát Hormisdas pápa elutasító határozata ellenére is tovább használta: mindeközben azonban nem hagyott fel azzal a törekvésével, hogy a formulát el-

⁴⁹ Vö. BAÁN i. m. 107.

⁵⁰ Evag. *HE* 4,39. Vö. KNECHT i. m. 140–144.; MARTIN JUGIE: L'empereur Justinien a-t-il été apthartodocète? *Echos d'Orient* 31 (1932), 399–402.; P. VAN DEN VEN: L'accession de Jean le Scholastique au siège patriarcal de Constantinople en 565. *Byzantion* 35 (1965), 320–352.; FILIPPO CARCIONE: L'“Aftartodocetismo” di Giustiniano: Una mistificazione strumentale del dissenso politico-religioso. *Studi e ricerche sull'oriente cristiano* 7 (1984), 71–78.; GRILLMEIER – HAINTHALER i. m. 467–473.; BAÁN i. m. 107; MICHEL VAN ESBROECK: The Apthartodocetic Edict of Justinian and its Armenian Background. *Studia Patristica* 33 (1997), 578–585.; UTHEMANN i. m. 79–83.

⁵¹ Evag. *HE* 4,40.

⁵² Vö. OSTROGORSKY i. m. 81.

⁵³ Ezt az ingázó politikát egyes történészek túlzottan kritikusan értékelik. Helyesen mutat rá Meyendorff, hogy ez az „ingázás” csak taktikázást és a módszerek változtatását jelentette, nem pedig a lényegét: Iustinianus – az apthartodokétizmust elfogadó utolsó, homályos rendeletétől eltekintve – mindig a khalkédóni dogma híve maradt [MEYENDORFF (2001) i. m. 320]. Baán is kiemeli, hogy a császár „teológiaiáját egyházpolitikai céljai megvalósításának szolgálatába állította, de elméleti téren nem kötött kompromisszumokat” (BAÁN i. m. 109.).

ismertesse az Apostoli Szent Székkel, amit később sikerült is elérnie. Az Agapetus pápával való tanácskozásai nyomán egyértelműen elfordult a szevériánusoktól. Mindent elkövetett (még erőszakhoz is folyamodott) annak érdekében, hogy a „Három fejezet”-et elítéltesse Vigilius pápával. Amikor ezt nem sikerült elérnie, szembe fordult a pápával, s az egyetemes zsinattal elfogadtatta az egyházfő letételét. Röviddel később azonban, miután Vigilius meggondolta magát, s a „Három fejezet”-et elítélte, megbékült a pápával, aki végül is megmaradhatott hivatalában. Miután a monofizitákkal mindezek ellenére még mindig nem sikerült megegyezésre jutnia, röviddel halála előtt – egyesek szerint szellemi leépülése következtében,⁵⁴ mások szerint nagyon is racionális teológiai megfontolások alapján⁵⁵ – arra a döntésre jutott, hogy hivatalosan (rendeleti úton) elfogadja a julianisták apthartodokéta nézeteit. E rendelet kihirdetése valószínűleg a Rómával való szakadásához vezetett volna. Gondviselésszerűnek látszik, hogy e lépésre már nem kerülhetett sor.

Mindent összegezve Iustinianus óriási energiát fordított az egyház egységének megvalósítására, jelentős eredményeket azonban a két fő cél közül csak az egyik vonatkozásában tudott elérni. A Rómával való egységet sikerült helyreállítani és fenntartani, a monofiziták megnyerése érdekében tett erőfeszítések azonban teljesen eredménytelenek maradtak. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy az V. egyetemes zsinat döntéseinek pápai elismerése Nyugaton tartós szakadásokat eredményezett,⁵⁶ arra a következtetésre juthatunk, hogy a iustinianusi egyházpolitika végül is zsákutcába vezetett.

A kudarc okát Meyendorff a császári pár elhibázott módszereiben látja, s úgy véli, hogy az ellenállást a kényszerintézkedések csak fanatikusabbá tették.⁵⁷ Ez kétségkívül igaz, de Iustinianus egyházpolitikai akciói elsősorban mégis csak a monofiziták rendkívüli makacssága miatt maradtak sikertelenek. Az alapvető kérdés ezért inkább az, hogy mi volt e makacság oka? Sokáig az volt az uralkodó nézet, hogy a monofiziták megtörhetetlen ellenállása mögött nacionalista érzelmek és szeparatista politikai célok húzódtak meg.⁵⁸ Jones egy híres tanulmányában rámutatott arra, hogy e felfogás anakronisztikus elképzelés: az általunk vizsgált korban ilyesmiről még nem beszélhetünk.⁵⁹

⁵⁴ A császár időskori szenilitását valló általános nézet helyességét Bury kétségbe vonta, Chadwick azonban minden további nélkül elfogadta (BURY i. m. II, 393.; HENRY CHADWICK: *A korai egyház*. Ford.: Ertsey Krisztina – Tornai Szabolcs. Budapest: Osiris, 2003, 194., 58. jz.).

⁵⁵ Draguet szerint Krisztus teste romolhatatlanságának tana a monofizita és a diofizita krisztológiába egyaránt beilleszthető volt [RENÉ DRAGUET: *Julien d'Halicarnasse et sa controverse avec Sévère d'Antioche sur l'incorruptibilité du corps du Christ. Étude d'histoire littéraire et doctrinale suivie des fragments dogmatiques de Julien*. Louvain: Smeesters, 1924, 99.; vö. MEYENDORFF (2003) i. m. 148.].

⁵⁶ Mivel a „Három fejezet” elítélését Khalkédón elárulásaként értékelték, a milánói és az aquileiai egyház-tartomány megszakította a közösséget Rómával. Míg a milánói skizma 570-ben megszűnt, az aquileai szakadást csak a VII. század legvégén sikerült felszámolni. Vö. MEYENDORFF (2001) i. m. 399–404.

⁵⁷ MEYENDORFF (2001) i. m. 323.

⁵⁸ Lásd elsősorban E. L. WOODWARD: *Christianity and Nationalism in the Later Roman Empire*. London – New York: Longmans, Green and Co., 1916, 43–49. E meghaladott álláspontot Ostrogorsky is átvette. Mint írja, „a monofizitizmus ürügyként szolgált Egyiptom és Szíria politikai szeparatizmusa számára, a kopt és a szír függetlenségi törekvések jelszavává vált a bizánci uralom elleni harcuk során.” OSTROGORSKY i. m. 69. Hasonlókat olvashatunk Katus László egyetemi tankönyvében is (KATUS LÁSZLÓ: *A középkor története*. Budapest: Pannonica – Rubicon, 2000, 171).

⁵⁹ A. H. M. JONES: Were Ancient Therioses National or Social Movements in Disguise? *The Journal of Theological Studies* 10 (1959), 280–298.

Lichtheim nyelvészeti alapon (a görög, a kopt és a szír nyelv korabeli használatának vizsgálata alapján) megerősítette Jones megállapításait.⁶⁰ Jones véleményét Meyendorff is elfogadta, rámutatva többek között arra, hogy a monofizitizmus vezéralakjait a birodalomhoz való hűség jellemezte.⁶¹ Az, hogy a monofiziták teológiai tanaikat sokfelé terjesztették, azok helyességéről a khalkédónianusokat is igyekeztek meggyőzni, s lényegében arra törekedtek, hogy hitüket a birodalom államvallásává nyilvánítsák, teljesen ellentmond annak, hogy nemzeti szeparatisták lettek volna. Helyesen állapítja meg Gregory, hogy azokat a történészeket, akik az ókori eretnokségek mögött mindenáron világi (tehát nem vallási) jellegű motívumokat próbáltak kimutatni, a felvilágosodás racionalizmusa vezette tévútra.⁶² A források azt tükrözik, hogy a keresztény Római Birodalom keleti felében a teológiai problémák rendkívül mélyen áthatották az emberek mindennapi gondolatait.⁶³ Éppen ezért a monofiziták magatartására is elősorban vallási-teológiai alapon adhatunk elfogadható magyarázatot. Ahogy Meyendorff írja, a monofizitizmus lényege szerint egy mindennemű kompromisszumot kizáró, fundamentalista szakadás volt.⁶⁴ A monofiziták körmük szakadtáig ragaszkodtak azokhoz a fogalmakhoz, melyeket az előttük legnagyobb tekintéllyel rendelkező szent teológus, Alexandriai Kürillosz (Cirill) használt. E tekintélytisztelet olyan elvakulttá vált, hogy az kizárta annak felismerését, hogy Eutükhész monofizita tanaival szemben feltétlenül szükséges egy mérsékelt diofizita krisztológia kidolgozása, mely egyáltalán nem jelenti Kürillosz azon tanításának elvetését, amit a szentéletű alexandriai pátriárka Nesztoriosz szélsőségesen diofizita tanaival szemben megfogalmazott. Végül soron ez az elvakult fundamentalizmus volt az oka annak, hogy Iustinianus egységterkvései meghiúsultak.

⁶⁰ MIRJAM LICHTHEIM: *Autonomy Versus Unity in the Christian East*. In LYNN WHITE, JR. (ed.): *Transformation of the Roman World. Gibbons's Problem after Two Centuries*. Berkeley (Calif.): University of California Press, 1966, 119–146.

⁶¹ MEYENDORFF (1968) i. m. 51–52; Uő. (2001) i. m. 328.

⁶² TIMOTHY E. GREGORY: *Vox populi. Violence and Popular Involvement in the Religious Controversies of the Fifth Century A.D.* Columbus: Ohio State University Press, 1979, 5.

⁶³ Nüsszai Szent Gergely († 394) a Fiú és a Szentlélek istenségéről (*De deitate Filii et Spiritus Sancti*) szóló beszédében megjegyzi: „ha megkérdezel valakit, hogy hány obolusba kerül ez vagy az a dolog, akkor a »született és nem teremtetett« dogmájával válaszol. Ha a kenyér ára után érdeklődsz, azt válaszolják, hogy az Atya hatalmasabb, mint a Fiú, és a Fiú alá van néki rendelve. Ha megkérdezed, kész van-e a fürdő, így válaszolnak: »A Fiú a semmiből keletkezett«” (PG 46,557; Katus L. ford.). Vö. KATUS i. m. 171.

⁶⁴ MEYENDORFF (2001) i. m. 329; Uő. (2003) i. m. 51.